

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

БАКИНСКИЙ СЛАВЯНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ

На правах рукописи

ФИРУЗА ФИКРЕТ ГЫЗЫ КЕРИМОВА

**ПРОБЛЕМА СЕМЬИ И ОБЩЕСТВА В НОВЕЙШЕЙ РУССКОЙ И
АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ (НА МАТЕРИАЛЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЙ Л. ТОЛСТОЙ, Л. ПЕТРУШЕВСКОЙ,
В. ПЕЛЕВИНА, А. МЕРДОК, ДЖ. БАРНСА, ДЖ. ФАУЛЗА)**

5718.01 – Мировая литература (русская литература)

5718.01 – Мировая литература (английская литература)

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам**

Баку-2013

**Диссертация выполнена на кафедре мировой литературы
Бакинского славянского университета**

Научный руководитель: доктор филологических наук,
профессор Зейдулла Абдулла
оглу Агаев

Официальные оппоненты: доктор филологических наук,
профессор Флора Султан гызы
Наджиева

доктор философии по
филологических наукам,
доцент Нармин Фуад гызы
Гасанова

Ведущая организация: Кафедра мировой литературы
Азербайджанского
государственного педагогического
университета

Защита состоится « 27/ 06 _____ » 2013 года в « _____ » часов на заседании Диссертационного совета Д.02.071 по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора наук и доктора философии по филологическим наукам при Бакинском славянском университете по адресу: AZ1014, г. Баку, ул. С.Рустама, 25.

С диссертацией можно ознакомиться в библиотеке Бакинского славянского университета

Автореферат разослан « _____ » _____ 2013 года

**Ученый секретарь
Диссертационного совета
Д.02.071**

*Доктор философии по
филологическим наукам, доцент*
Н.Р. МУГИМОВА

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы. В современной русской и английской литературе находят отражение некоторые важные аспекты динамичных и реформаторских процессов. Среди них актуальным представляется обращение к теме быта, любви и семьи, что на протяжении последних нескольких десятилетий заставило литераторов и историков проникнуться чувством высокой ответственности за дальнейшее развитие общества. На рубеже XX-XXI веков в острую полемику включились и лучшие представители современного в России и Великобритании направления – литературного постмодернизма. Представители этого направления, во-первых, подходят к анализу современной действительности с критических позиций и, как правило, не щадят защитников устоявшихся эстетических ценностей. Во-вторых, они относились к существующей действительности с нескрываемой иронией, а порою даже и отвращением.

Принято во внимание, что русский роман конца XX века, относительно цельный по своей штампованной идеологической направленности, оказался отчасти ориентированным на лучшие образцы национальной классической литературы. Вера в человека и незыблемость нравственных заповедей, заложенных в творчестве Ф.М. Достоевского, Л.Н. Толстого, А.П. Чехова и других была очень сильна. Английский же роман, напротив, оказался расколотым на отдельные части-фрагменты, явив собой синтез в известной степени причудливой и разветвлённой научной, художественной и публицистической структур. По сравнению с русской, в английской литературе, размытость жанровых границ усложняла попытки европейской критики привести архитектуру произведений в стройную систему.

Выяснено, что в подобных условиях всеобщего разброда и шатания в России и Великобритании одновременно проводниками экстраординарных идей, связанных с темой быта, любви и семьи, чаще являлась молодёжь. Ведь юное поколение исконно являлось своеобразным барометром политической атмосферы цивилизованного общества. В России и Великобритании это к тому же оказалось одним из важных идеологических и культурологических факторов. От психологических мотивов поведения литературных героев в быту и семье прямо и непосредственно протягиваются нити к социальному положению в обществе. И потому очевидна актуальность и своевременность исследования, в

котором показаны роль и значение поведения юного или подросткового поколения в семье, быту и обществе соответственно. Кроме того, важность и актуальность данной темы определяется, с одной стороны, возросшим в последнее время интересом к динамике молодёжного движения, с другой – к многочисленным и разноликим семейным коллизиям, которые существенно расширяют горизонты как художественного, так и научного познания выдвинутой нами проблемы.

Объект исследования. Главным объектом исследования в настоящей работе является тема быта, любви и семьи в произведениях современных русских и английских писателей-постмодернистов Л. Толстой, Л. Петрушевской, В. Пелевина, А. Мердок, Дж. Барнса, Дж. Фаулза а также сочинения представителей некоторых других течений и направлений в России и Великобритании. Последние, наряду с постмодернизмом, также получили определённую известность благодаря разработке нестандартной тематики, учитывающей как национальные устои и традиции, так и новые, типично постмодернистские приёмы письма.

Предмет исследования. Основной предмет настоящего исследования – литературно-критический анализ художественных произведений некоторых современных русских и английских писателей, в основном разрабатывавших тему быта, любви и семьи. Причём, писатели-постмодернисты, творчество которых было последовательно подвергнуто разбору, к избранной нами теме подходили с индивидуальных точек зрения. Русские художники слова сугубо семейные интересы активно включали в более широкий круг проблем, в основном связанных с национальным бытом и социальной средой. Шквал взаимных претензий пронизывает канву ряда рассказов и повестей Т. Толстой и Л. Петрушевской. Так что быт чаще доминировал над чувствами. И всё же в некоторых сочинениях современных русских писателей семья в известном смысле слова держится на любви. В произведениях современных английских писателей-постмодернистов семью чаще всего заменяли обыденные человеческие взаимоотношения.

Степень изученности темы. О творчестве некоторых английских писателей-постмодернистов, затронувших в своих произведениях тему быта, любви и семьи писали немногие. Среди наиболее объёмных монографических изданий мы указали на труды В. Курицына, В. Руднева, В. Вельша, А. Рябушкина, Ю. Минералова, М. Липовецкого, В. Славецкого и других. Немаловажное значение играют также труды известных зарубежных учёных: Ж. Делези, Ф. Гуаттари, Ж. Дерриды .

В то же время выяснено, что в сравнительно-сопоставительном аспекте специальных и объёмных трудов на эту тему не существует. Есть лишь отдельные статьи, в которых нередко материал оказывается разбросанным. Следовательно, настоящая тема нуждается в дальнейших исследованиях.

Цель и задачи исследования. Основная цель диссертации заключается в разработке темы быта, любви и семьи видными современными русскими и английскими писателями в жанре «семейно-бытовых произведений».

Поставленная цель диктует решение некоторых задач:

- Определить характерные особенности русского, английского и – шире – европейского постмодернистского мышления;
- Указать на роль и значение русских и английских писателей-постмодернистов или представителей смежных течений и направлений в истории мировой литературы и культуры;
- Выявить оттенки восприятия темы быта, любви и семьи;
- Противопоставить идеологию английских писателей русским художникам слова, чётко обозначив два лагеря критики Великобритании по отношению к постмодернистским приёмам.

Метод исследования. В работе использован сравнительно-типологический метод, предполагающий типологические параллели или, напротив, стилистические расхождения при постановке и решении основных проблем. Данный метод позволил информативнее сопоставить произведения и выявить общность и различие по центральной проблеме исследования современной русской и английской семьи, быта и общества.

Научная новизна работы. В существующей критико-монографической литературе по интересующей нас проблеме не вполне четко определены главные литературно-эстетические и исторические критерии постмодернизма в России и Европе на рубеже XX-XXI веков. Вышеотмеченная недостаточная разработанность анализируемой проблемы открывает более широкое поле для новых научных изысканий. Теоретическая часть работы тесно связана с проблемой, вынесенной в заголовок диссертации. Речь идёт о принципиально новаторском взгляде на семейную проблему. Во-первых, он заключается в тщательном анализе произведений избранных писателей, которые носят соответствующую направленность; во-вторых, разделы глав позволяют глубже рассмотреть проблемы семьи и общества как в России так и в Великобритании.

Учитывая специфику исследования, разбору подвергаются также и другие менее известные материалы, отобранные из Интернета.

Таким образом, многочисленные аспекты этой «живой» и актуальной темы потенциально содержат в себе новизну исследования.

Теоретическая значимость исследования. Настоящая диссертация в некоторой степени обогащает современные литературные направления. В силу того обстоятельства, что представленное исследование чётко разделено на две части – современная русская и английская постмодернистская проза, комментарии к целому ряду признаков порознь получают индивидуальную теоретическую трактовку. Так, в русском литературном постмодернизме подверглись существенной реконструкции традиционные антиномии добра и зла. Английский же постмодернизм явился важным последующим звеном в реализации новых теоретических принципов в жизнь и соответственно в практику художественного мастерства прозаиков. Данное исследование с теоретической точки зрения дополняет общую картину активной разработки русскими и английскими писателями ранее не реализованных правил письма, т.е. основных постулатов постмодернизма: пастиша, интертекстуальности, гипертекстуальности, отказа от универсальности языка, смерти автора и других. Все они находят подробное освещение в настоящей работе.

Практическая ценность исследования. Практическое значение диссертации видится в том, что основные её научные положения и выводы могут быть использованы в ходе изучения творчества современных русских и английских писателей, в нашем случае являющихся яркими выразителями семейно-бытовой тематики. Предлагается изучение их работ на соответствующих лекционных курсах филологических и исторических факультетов вузов, а также при составлении учебников и учебных пособий по зарубежной и русской литературе XX века.

На защиту выносятся следующие положения:

1. Русские и английские писатели-постмодернисты отличаются индивидуальной концепцией, собственной системой литературных ассоциаций, связанных с отражением в национальной литературе семейно-общественной тематики. Художественная система постмодернизма не всегда была ясной и чёткой, порою грешила противоречивостью, но, бесспорно, давала наиболее общее представление о семейных отношениях в России и

Великобритании. В этом прежде всего видится специфика русского и английского постмодернизма;

2. Л. Петрушевская и Т. Толстая создают произведения разных жанров в конце XX столетия, то есть в период смены культурных эпох. Несмотря на малый объём рассказов и повестей, семейная тематика получила в них широкое философское осмысление. Вместе с тем сложность жанровой картины заставляет рассматривать их генетическую природу в общетеоретическом контексте феномена постмодернистской деканонизации, то есть как качественно новый тип семьи, тесно связанный с национальными понятиями и менталитетом;
3. Проблемы семьи, быта и общества в русской и английской постмодернистской литературе имеет как точки соприкосновения, так и определённые расхождения. Ополитизированный строй советского государства десятилетиями насильственным путём призывал русских писателей приблизить героев к изображению идеала, даже в тех случаях, когда он был принципиально недостижим. Английский же постмодернизм заметно отличался от русского тем, что отдельные принципы некоторым образом систематизировал и отчасти подверг объективному анализу, а русский в свою очередь почти лишён эстетической значимости. Тем самым создаётся верная картина путём органичного синтеза новейшего искусства и лучших традиций русской классической и английской литературы предшествующего периода;
4. Некоторые теоретические законы, устанавливаемые обществом и в согласии с национальным менталитетом, бесспорно, отразились на тематике быта, любви и семьи в рассказах и повестях Л. Петрушевской, Т. Толстой и В. Пелевина. Параллельно с тем общие каноны постмодернизма не являются доминирующими в произведениях А. Мёрдок, Дж. Барнса, Дж. Фаулза и некоторых других; их творчество чаще сковано рамками алоссубъективных впечатлений, индивидуальной системой образов и литературно-исторических ассоциаций.

Апробация исследования. Об основных результатах исследования регулярно докладывалось на заседаниях кафедры мировой литературы Бакинского славянского университета, вузовских и республиканских конференциях. Кроме того, результаты исследования нашли отражение в семи статьях.

Структура работы. Диссертация состоит из введения, двух глав, в свою очередь разделённых на параграфы, заключения и списка использованной литературы. Общий объём диссертационного исследования – 148 страниц компьютерной графики.

Содержание работы.

Во введении обосновывается выбор темы, ее актуальность, определяются объект и предмет, формулируются цели, задачи и методы исследования, раскрывается научная новизна, теоретическая и практическая значимость, формулируются основные положения, выносимые на защиту. В первой главе – *«Тема быта, любви и семьи в современном русском романе»* – мы остановили свой выбор на трёх наиболее известных писателях – Л. Петрушевской, Т. Толстой и В. Пелевине.

Людмила Петрушевская – плодовитый современный прозаик. Её лучшие сочинения представляют собой своеобразную энциклопедию женской доли, начиная с юных лет и завершая физической старостью. В разных жанрах созданы повести и рассказы *«Время ночь»*, *«Приключения Веры»*, *«История Клариссы»*, *«Дочь Ксении»*, *«Страна»*, *«Кто ответит?»*, *«Мистика»*, *«Гигиена»*, *«Песни восточных славян»* и другие. Перечисленное удачно вписывается в постмодернистскую схему письма, и в ходе критического анализа некоторых из них было обстоятельно показано, что о закате эры «альтернативной» прозы говорить ещё очень рано.

Выяснено, что большинство героев повестей и рассказов Людмилы Петрушевской о любви и семье – это прежде всего пристрастные искатели новых человеческих взаимоотношений. Порою создаётся впечатление, что их главные цели, надежды и устремления кажутся примитивно простыми и даже вульгарными, но при более внимательном рассмотрении это оказывается самообманом, так как они пытаются выстроить жизнь по собственному сценарию. Этот путь осложнён тем обстоятельством, что читатель невольно попадает под влияние «исчезающей реальности», своеобразной сферы инаковости, которая в данном случае составляет концептуальную основу проанализированных в работе рассказов (*«Стена»*, *«Два бога»*, *«Юность»* и другие).

С такой терминологией в целом и общем солидарны такие видные современные литературоведы, как М. Липовецкий, А. Курицын, И. Борисова, писатели-прозаики Б. Акунин, Т. Толстая, А. Генис, Д.Смирнова и некоторые другие. В Азербайджане этой точки зрения

придерживается Ф. Наджиева, позиция которой также нашла своё освещение в первой главе диссертации. Важно подчеркнуть, что знак «исчезающей реальности» становится такой областью художественного мировидения писательницы, в которую прежде всего попадают произведения на тему быта, любви и семьи, а в них чаще по понятным причинам действуют молодые герои.

Вместе с тем, затрагивая насущные и наиболее острые вопросы быта, любви и семьи, Петрушевская, по признанию названных критиков, остаётся писателем глубоко социальным. Полёт фантазии, страстность художника и хладнокровие публициста сочетаются в её манере исследования характеров. Независимость в интересующих нас вопросах для писательницы не является свойством завоёванным или строго программным. Поэтому у неё почти не наблюдаются штампы социального заказа. Отсюда проистекает и внутренняя раскрепощённость личности. Разумеется, столь независимое положение отражается и в поведении ряда её героев. Как удалось выяснить, оно есть потребность самой души.

В рассказах Л. Петрушевской центральные герои, как правило, не скованы традиционными установками, которые некогда были определены в СССР моральным кодексом семьи. Но в том заключена оригинальность их изображения. Люди пытаются по мере сил и возможностей выстроить жизнь по тому графику, который им удобен и приемлем в настоящее время. Отягощать себя иными заповедями или этическими предписаниями они чаще всего не желают. Конечно, в настоящей главе было особо подчёркнуто, что такая позиция не всегда приводит к желаемым результатам. Их выбор, по мысли автора, порою экзистенциален и несколько опрометчив. Поступать как удобно далеко не всегда означает правильно и высоконравственно. Однако лучшие представители альтернативной прозы и мастер постмодернистского мышления Л. Петрушевская готовых рецептов не предлагают, а персонажей хрестоматийно на положительных и отрицательных не делят. Они видят жизнь своими глазами и проживают соответственно своим, а не чужим умом.

По такому плану и построены некоторые повести и рассказы, попавшие в поле разбора. Это «Стена», «Шопен и Мендельсон», «Сети и ловушки», «Два бога» и другие. Все они тесно связаны с семейно-бытовой или любовной проблематикой, но нами была подмечена следующая деталь: если большинство современных русских писателей-

реалистов бытовую или семейно-молодёжную проблему под любым ракурсом рассматривают как составную часть духовной традиции, ясной и прозрачной, то у Петрушевской одним из характерных постмодернистских приёмов мы выделили парологию, что означает алогичное суждение, но воспринимающееся как разумное и логичное. Кроме того, писательница в тему быта, семьи и любви привнесла с собой также новые и интересные нюансы. Например, герои некоторых её произведений обезличены, жизнь их скучна, монотонна, иногда вообще беспросветна. Ложным радостям и даже молодёжной эйфории бывшей литературы социалистического реализма она прозорливо, хотя и несколько цинично противопоставляет бездуховное начало действующих лиц.

Далее, подчёркнуто, что в проблемно-тематическом отношении почерк Петрушевской становится родственен другому представителю современной русской постмодернистской прозы – Татьяны Толстой. Автора рассказов и повестей «Факир», «Круг», «Потери», «Милая Шура», «Река Оккервиль», «Сёстры», «Ночь», «Двое» и других, бесспорно, роднит с Л. Петрушевской общая филологическая и лингвистическая направленность творчества.

У каждого талантливого художника слова могут быть субъективные пристрастия. О своей творческой программе Татьяна Толстая также заявляла открыто. Она писала, что во всех семейно-бытовых произведениях её в основном интересовали люди с отшиба. Это означало особое внимание писательницы к сырым и убогим, к тем, мимо которых проходят имущие классы, оставаясь глухи к их мольбам и стенаниям. Такие персонажи, по заверению Т. Толстой, уходят из жизни, не открыв для себя чего-то важного, проглядев нечто существенное и недополучив необходимого. Но, верная главным принципам постмодернистского письма, автор не только сожалеет, но и осуждает их недалёковидность. В частности, резюмирует: эти люди, словно на празднике чужом, ждут подарков, а реальным подарком была и остаётся жизнь, которая прошла мимо них.

В целях подтверждения этой программной установки мы остановились на критическом анализе одного из примечательных рассказов Т. Толстой – «Милая Шура». На его основе нам представилась возможность яснее всего рассмотреть типично российский быт и связанные с ним понятия любви и семьи. В рассказе в первую очередь выставлены напоказ ненормальные любовные отношения между «любящими»,

точнее, до предела обнажены такие чувства, как выгода и эгоцентризм. По нашему мнению, сочинение является к тому же примером нарушения классических и общепринятых норм письма.

Прочность «семейного ансамбля», базирующегося на шаткой почве взаимоотношений по расчёту, со стороны Т.Толстой подвергается разумному сомнению. Но тема, изначально выдержанная в рамках основных правил реализма (как и в ряде произведений Л. Петрушевской), вскоре получает своё продолжение на типично постмодернистской основе. Мы объяснили данный феномен тем, что Т. Толстая активно включается в постмодернистскую игру: например, беспрестанно меняются краски, или, как выразился мэтр русского постмодернизма В.Курицын, всевозможные настроения уподобляются в этом рассказе многочисленным «цветам радуги». Действительно, лёгкая грусть здесь сменяется мыслями о потенциальном человеческом счастье, хотя, по мысли автора, вряд ли оно реально достижимо.

Нестандартной и непривычной для читателя показана семья в другом рассказе Т. Толстой – «Ночь». Только в центре внимания теперь уже не любовная пара, а взаимоотношения матери и сына. Последнему, хотя и перевалило за сорок, формально отводится роль взрослого и солидного человека. На самом деле перед нами сынок, прячущийся под «маменькиной юбкой», чрезвычайно простой и доверчивый. В его детском воображении равноправно сосуществуют два мира: настоящий (земной) и потусторонний («дурной, неправильный»). Мир реальный заполнен для «взрослого ребёнка» сказочными образами, ребяческими фантазиями. Он смотрит на окружающих широко раскрытыми наивными глазами. В них ожидание радости и счастья, которых никогда не будет.

Авторская ирония усиливается тем, что неразумное дитя нередко проявляет приступы агрессии. Реакция его на поведение окружающих всегда неадекватна. Так, на примере дикого и своевольного «маменькиного сынка» у писательницы появилась реальная возможность показать, что в семейных отношениях Мамочка является мостом между двумя мирами сына. Она, по выражению Т. Толстой, «лоцман», проводник через «дебри» этого опасного мира. Тем самым мы попытались доказать, что представленная Т. Толстой семейная тематика своим внутренним существом ярко продемонстрировала доминанту мотива «тропинки». Так она и разработана в постмодернистском тексте. Тропинка земная сопоставляется с Млечным путём в космосе. Она освещает и указывает

путь сыну в темноте ночи, потому что только мать знает все потаённые тропки.

Однако наиболее широко известным произведением Татьяны Толстой, отвечающим избранной теме, является роман «Кысь». Мы не могли обойти его по нескольким причинам. Во-первых, в романе авторская ирония достигла своего апогея. Во-вторых, сочинение в целом и общем также отвечает основным требованиям постмодернизма. В-третьих, присутствующая здесь политика и идеология не может кровно не затронуть интересов современной семьи.

Роман «Кысь», по признанию большинства критиков, является пост апокалиптической антиутопией. Апокалипсис, по авторской задумке, принёс с собою в новый мир мутацию растений, затем животных и, наконец, людей. В массах прежняя культура отмерла, и только те, кто жили до взрыва (так называемые «прежние»), хранят её. Небезынтересно отметить, что, несмотря на фантастический характер всего происходящего, реальная история не отходит на второй.

В отличие от внимания к частным бытовым вопросам её коллеги по перу, автор нашумевшего романа «Кысь» делает больший упор на политике и идеологии. Так, она пророчески предрекает, что может произойти с Россией после ядерной войны. Хотя перед читателем не политический роман в буквальном смысле, а, семейный, насквозь пропитанный литературными аллюзиями, реминисценциями, иронией и сарказмом. Поэтому он, по нашему мнению, очень близок интересам российской семьи, зачитывающейся произведениями с новаторскими требованиями к наследию прошлых лет.

Завершает первую главу диссертации творчество яркого представителя русской постмодернистской прозы – Виктора Пелевина. Среди наиболее известных его произведений («Синий фонарь», «Жизнь насекомых», «Чапаев и Пустота», «Generation П»), нами был проанализирован роман «Омон Ра». Отмечено, что в нём парадоксальным образом переплелись пространство и время, равно как и специфические признаки реализма и постмодернизма. Все события даны глазами молодого человека, именем которого и назван роман. Кроме того, высвечены основные этапы его жизнедеятельности.

Роман представляет собой цепь приключений молодого человека Омона Кривомазова, выступающего под псевдонимом египетского Бога Солнца Ра. С детских лет через всю свою молодость он пронёс мысль о небе, которое с становится для него родным и близким. Писатель

последовательно проводит молодого человека сквозь подсознательные лабиринты взлётов и падений. Путь в космонавтику не был устлан розами, он был сложным и тернистым. В ходе анализа данного романа мы всё время придерживались двух позиций: с одной стороны, надо было фиксировать внимание на семейно-бытовой тематике; с другой – придерживаться тех принципов постмодернизма, о которых было сказано выше. Так, отмечено, что в тематическом отношении главный герой периодически как бы выпадает из «земной оболочки». Его космические мечты прерываются болезненными снами и состояниями «тихого помешательства». Вскоре он оказывается в подвешенном виде вне реального времени и земного пространства. Та характерная деталь, которую критики назвали отражением инаковости в творчестве Л. Петрушевской, В. Пелевиным в этом романе доводится до абсурда. Жизнь героя проходит в двух измерениях: земном и космическом. В первом его продолжают радовать детские мечты. Но руководство возвращает его от радужных надежд на грешную землю, потому что советская иерархическая лестница в данной мощнейшей организации была отнюдь не стабильна.

По материалам романа «Омон Ра» мы также пришли к выводу о том, что в русской постмодернистской литературе наиболее общие вопросы о несправедливости между людьми писатели нередко переносят в обыкновенные будни, в сферу привычного и ежедневного. Необходимо признать, что Петрушевская, Толстая и Пелевин, несмотря на общность художественных приёмов и равнозначно сниженные эстетические вкусы, по-разному подходят к изображению социальных процессов. Л. Петрушевская рассматривает события локального значения. Т. Толстую больше всего интересует отношение людей не только к вопросам любви и семьи, но также и к наследию классической литературы, культуры и искусства, на рубеже столетий, преданных забвению. В. Пелевин с постмодернистских позиций чаще берёт за основу глобальные структуры государственного устройства и идеологию, моральные и нравственные принципы, приспособливая к ним частные взаимодействия.

Вторая глава – *«Нравственные конфликты в современном английском романе»* состоит из двух разделов. В первом обращено особое внимание на семью и общество в английском экзистенциализме. Было отмечено, что это направление в литературе, культуре и искусстве имело и свои характерные ответвления. Одним из них к концу 1960 – началу 1970-х гг. стали произведения представителей так называемой

«новой волны». Несмотря на экзистенциальные мотивы тоски, одиночества и ностальгии, в них нередко слышалось биение пульса новой эпохи, настойчиво звучала трагическая неудовлетворенность результатами поисков идеалов и смысла социального бытия в Англии. Последнее явилось уже ясным признаком причудливой для английской прозы смеси реализма и экзистенциализма. Но уже к середине 1970-х годов положение в искусстве несколько стабилизировалось, хотя маятник и качнулся в отрицательную сторону. Современный английский экзистенциальный роман имеет как некоторые схожие черты, так и ряд специфических отличий, в первую очередь, ментальность нации.

Из представителей английского экзистенциализма в настоящем разделе мы рассмотрели творчество Айрис Мёрдок. Она является автором таких известных романов, как «Под сетью», «Чёрный принц», «Море, море», «Единорог», «Машина святой и нечестивой любви», «Бегство от волшебника», «Замок на песке», «Итальянская девушка», «Алое и зелёное», «Сон Бруно», «Дитя слова», «Ученик философа» и других.

Среди названного мы остановили свой выбор на романе «Чёрный принц» как одном из самых семейных, в котором тема любви и семьи занимает центральное место. Более того, А.Мердок с экзистенциальных позиций максимально сумела приблизиться к идее, в своё время выраженной последователем течения «рассерженной молодёжи» Джеймсом Болдуином.

В центр выдвинуты два молодых героя – Бредли Пирсон и Арнольд Баффин. Оба считают себя людьми искусства, но отсутствие стойкой идейной позиции, присущей моральным молодым людям, делает первого «человеком не у дел», а второго эпигоном от искусства. Отсутствие живых интересов постепенно, но неуклонно расшатывает устои их непрочного брака. Узость этических запросов приводит к нравственным страданиям. Супруги опускаются до пошлости и обывательщины, а в конечном итоге доходят до преступления.

Но неурядицы на их семейном фронте не так страшны, как обоюдная пикировка молодых людей по вопросам искусства, от которого не только А.Мердок, но и другие прогрессивные английские писатели-постмодернисты никогда не отказывались. Так как Брэдли Пирсон и Арнольд Баффин являются писателем и его издателем, то по самой элементарной логике вещей в конфликт, помимо деловых контактов и дружеских взаимоотношений, входит и отбор необходимого материала для дальнейшей публикации. Автор и издатель в этом вопросе оказы-

ваются разведенными по обе стороны. Арнольд, особо не утруждая себя вдумчивым выбором информации, нередко пользуется «надерганными из жизни подробностями».

Проанализировав все части этого объемного романа, мы пришли к выводу, что А.Мердок именно на «семейно-бытовом материале» затронула острую и актуальную во все времена тему профанации искусства, указав на подмену подлинных ценностей ложными. В произведениях Дж. Болдуина задатки молодого человека из интеллектуальной элиты англоязычного общества не в состоянии развиться до уровня успешных рабочих перспектив под давлением власти денег; спор двух литераторов в «Чёрном принце» переходит на ответственный выбор жизненной позиции современной английской *творческой* молодёжи, в центре которой стоит вопрос о разграничении критериев оценок в современном искусстве.

В ходе дискуссии двух молодых людей четко представлены их позиции. Так, издатель Баффин показан как журналист-конъюнктурщик, редактор-политикан, любитель пышных и цветистых фраз, временщик от литературы. У него нет музыки. Он действует словно робот, но при этом продолжает считать себя большим и профессиональным писателем. Некоторыми своими характерными признаниями, как подчеркивает А.Мердок, он выдавал себя с головой, и по тонкому замечанию автора, настоящим писателем он так и не становится. Так автор заклемила очередной литературный образ в качестве прототипа издателя как сухого червя, баловня судьбы и ловкого эпигона.

В списке названных работ к произведению семейно-бытового характера можно отнести и «Под сетью». Характерно, что именно это произведение прочно вошло в историю английской литературы в качестве перевоспещенной уже на философской основе идеологии поколения «рассерженных молодых людей», на взгляды которых существенное влияние оказала постепенно становящаяся популярной теория постмодернизма. В романе речь идёт о сложных драматических перипетиях судьбы молодого человека Джейка Донагью, ищущего в творчестве своё «место под солнцем». У главного героя обнаруживается свой микромир, который вскоре рушится под влиянием некоторых не зависящих от него обстоятельств. Тернистый путь героя определён ясно и чётко. А именно, у него есть своя дорога, и если он по ней не пойдет, то она так и останется нехоженой.

Наконец на тему семьи у А.Мердок есть еще один примечательный роман – «Алое и зеленое». Под «алым» конкретно понимаются стрелы любви («стрелы Амура»), а под «зелёным» – подразумеваются однотонные береты ирландцев, с 1915 года сражавшиеся против англичан и немцев за право национального самоопределения. Но два антогонических начала связаны с образом молодых людей – Эндрю Чейс Уайта и его двоюродного брата Пата Дюмэя. С первых страниц обрисованы портреты юношей, представляющих собой полные противоположности по характеру и темпераменту. Первый из братьев – пассивный в любви и скованный в ратных делах, нерешительный, перед трудностями часто пасующий. Второй брат являлся его полной противоположностью. Автор отмечает дух женоненавистничества Пата, но указывает, что от духовной деградации его спасает чувство патриотизма. Он вливается в когорту сопротивленцев и остается преданным лучшим идеалам родины. В финале романа показано, что Эндрю, в очередной раз допустивший малодушие, оказался прикованным наручниками и брошенным в подвале дома в целях предотвращения раскрытия военной тайны, тогда как Пат остался преданным долгу офицера – человека слова и чести. На этом аспекте А. Мёрдок в итоге сделала особый упор. Таким образом, роман «Алое и зелёное» вскрыл два важных аспекта из жизни молодого поколения: отношение юношей к любви и гражданские чувства. На пересечении этих качеств личности и построено всё произведение.

Во втором разделе – «*Образ молодёжи в творчестве английских писателей-постмодернистов*» названы имена наиболее известных художников слова – Ивлина Во, Стэна Барстоу, Гвина Гриффина, Фрэнсиса Кинга, Аллана Силлитоу, Гвина Томаса, Дилана Томаса, Уильяма Тревора, Лоренса Даррелла, Джойса Кэри, Билла Ноутона и некоторых другие. А в центр критического обзора попали произведения Д. Барнса, П. Акройда, Э.Пауэлла и Дж. Фаулза.

Первого в настоящем списке по праву называют одним из наиболее ярких писателей постмодернистского направления в современной литературе Великобритании. На сегодняшний день он является автором десяти романов, получивших мировое признание. Среди них особенно популярны «До того, как мы встретились» (1982 г.), «Попугай Флобера» (1985 г.), «История мира в 10 ½ главах» (1989 г.), «Как всё было» (1991 г.), «Англия, Англия» (1998 г.), «Любовь и тому подобное» (2001 г.) и другие. Дж. Барнс – лауреат двух Букеровских и нескольких французских литературных премий.

О том, что он является представителем «новой волны», писатель высказался открыто. В диссертации приведено его интервью, которое он дал журналу «Всемирная литература». В нем он не возражал, чтобы его называли постмодернистом, но вместе с тем договаривал: «...поскольку великие мастера модернистской литературы (от Джойса до Булгакова) ушли, нет уже и следующего поколения (от Набокова до Беккета), не должны ли мы говорить о пост-постмодернизме?» Меня в одном интервью, - продолжил он, - назвали пре-постмодернистом, и я с тех пор стараюсь обрабатывать это звание. Я не люблю слово «текст»: это что-то, что вы изучаете, иногда против вашей воли; роман – живая материя, которую вы держите в руках и с которой у вас постоянно меняются отношения».¹

По-видимому, в этом признании Дж. Барнс прав. Тенденция, связанная с какими-либо привилегированными направлениями, успешными за годы своего существования выработать непогрешимые истины или целый свод правил, скомпонованных в программу, на рубеже XX-XXI веков потеряла былую значимость и актуальность. Это не могло не коснуться современной английской постмодернистской литературы.

Но, пожалуй, самым выдающимся мастером постмодернистского письма в Великобритании является Джон Фаулз. Критики по праву считают его волшебником слога, выдающимся мистификатором. Его романы «Коллекционер» (1963), «Волхв» (1966, 1977), «Подруга французского лейтенанта» (1969), «Дэниел Мартин» (1977), «Мантисса» (1982), «Каприз» (1985), сборник повестей и рассказов «Башня из черного дерева» (1974), сборник стихов (1973), книги афоризмов «Аристос» (1964, 1980) и другие получили широкую известность во всем мире.

Нами были проанализированы несколько его произведений, как-то: «Коллекционер», «Волхв» и «Мантисса», но особый упор сделан на «Подруге французского лейтенанта», так как, по нашему мнению, он является самым ярким молодежным романом. Он с первых же строк вводит нас в атмосферу семейно-личностных отношений. Невеста героя Эрнестина, дочь богатого лондонского коммерсанта со значимой для идеологии Фаулза фамилией Фримен (что в переводе с английского означает «свободный человек»), желает породниться с аристократами Смитсонами. Героиня не лишена определенных достоинств (хороша

¹ Нумерация проставлена по основному тексту диссертации.

собой, живой характер, будущая близость с ней приятно волнует Чарльза, и поэтому нельзя сказать, что он вступает в брак по расчету). Делая предложение Эрнестине, Чарльз искренне верит, что любит ее, хотя автор вскоре разоблачает самообман героя, который элементарно романтизирует естественные для мужчины желания.

Созданию неблагоприятной семьи сопутствует естественный вопрос: по какой причине Дж. Фаулз, чрезвычайно чуткий к проблемам современности, относит действие романа на сто лет назад, в викторианскую Англию? Не слишком ли далеки от современного англичанина, живущего в «обществе потребления», проблемы его столь далеких предков, которые поклонялись семейной респектабельности, спокойствию, тишине, умиротворённости и добродетели? Но для писателя ответ на этот вопрос совершенно ясен. Викторианская Англия, по его понятиям, тесно связана с современной ему Великобританией, и если глубоко не вникнуть в суть одной общественной системы, базировавшейся на бывших морально-этических ценностях, то мы рискуем никогда не понять и другую. Более того, в умонастроениях передовых викторианцев Фаулз усматривает прямую параллель кризисному сознанию интеллигенции XX века. Не случайно он датирует действие романа не началом царствования королевы Виктории, вступившей на трон в 1837 году, но шестидесятью годами, когда под влиянием теории эволюции Дарвина и других естественнонаучных открытий представления о мире стали стремительно меняться.

В заключении сделаны выводы и обобщения, вытекающие из проведённого исследования:

1. Роль семьи и общества в современной русской и английской литературе;
2. Мир современной русской семьи, построенный на рационально-реалистических началах;
3. Семейно-бытовая тематика в творчестве Л.Петрушевской, Т.Толстой, и В.Пелевина: сравнительно-сопоставительный анализ;
4. Специфика английского экзистенциализма в романах Айрис Мёрдок «Чёрный принц», «Под сетью», «Алое и зеленое»;
5. Сущность постмодернистского мышления в произведениях Д.Барнса, П.Акройда и Э.Пауэлла;
6. Мистика и магический реализм как определяющие черты семейно-бытового романа Джона Фаулза «Подруга французского лейтенанта».

Основные положения диссертации нашли отражение в следующих публикациях автора:

1. Мифология и современность в трактовке Дж.Фаулза и У.Голдинга // Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi xəbərləri. Bakı: ADU, №3, 2008, с.256-263.
2. Особенности английского экзистенциализма в творчестве У.Голдинга // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr toplusu. Bakı: Mütərcim, 2008, №3, с. 277-282.
3. Проблема свободы выбора в современном английском романе // Молодой ученый. Ежемесячный научный журнал. Чита: 2009, с. 106-109.
4. Снобизм и эгоизм как два полюса зла в среде современной английской молодежи // Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi xəbərləri. Bakı: ADU, №2, 2010, с. 214-219.
5. Феномен «рассерженной молодежи» в современной английской литературе // Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XIX веке. Сборник материалов VI международного форума. Баку, 8-11 ноября, 2010 г. М.: МГЛУ, 2011, с. 139-144.
6. Особенности русского литературного постмодернизма / Bakı Avrasiya Universiteti Qloballaşma şəraitində humanitar elmlərin aktual problemləri mövzusunda keçirilmiş Respublika elmi-praktik konfransı. Bakı, 2011, с. 347-348.
7. Симбиоз реализма и постмодернизма в литературе Великобритании XX века // Хабарши Вестник Казахского национального университета имени Аль – Фараби. Серия филологическая , №3 (133). Алматы: 2011, с. 208-212.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ SLAVYAN UNİVERSİTETİ**

Əlyazması hüququnda

FİRUZƏ FİKRƏT QIZI KƏRİMOVA

**ƏN YENİ RUS VƏ İNGİLİS ƏDƏBİYYATINDA AİLƏ VƏ
CƏMİYYƏT PROBLEMİ
(L.TOLSTAYA, L.PETRUŞEVSKAYA, V.PELEVİN, A.MERDOK,
C.BARNS, C. FAULZUN ƏSƏRLƏRİNİN MATERIALLARI
ƏSASINDA)**

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilən
dissertasiyanın**

AVTOREFERATI

Baku-2013

Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Zeydulla Abdulla oğlu Ağayev

Rəsmi opponətlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Flora Sultan qızı Nacıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nərmin Fuad qızı Həsənova

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetinin dünya ədəbiyyatı kafedrası

Müdafiə “_____” _____ 2013-cü il saat ____-da Bakı Slavyan Universitetinin nəzdində filologiya üzrə doktorluq və fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.02.71 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, S. Rüstəm küçəsi, 25

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “_____” _____ 2013-cü il tarixində göndərilmişdir.

D.02.71 filologiya üzrə
Dissertasiya Şurasının fəlsəfə doktoru, dosent

elmi katibi **N.R. MUQİMOVA**

İSİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktuallığı. Müasir rus və ingilis ədəbiyyatında dinamik və islahat proseslərinin bəzi vacib tərəfləri əksini tapır. Bunlar arasında məişət, sevgi və ailə mövzuları haqqında hekayələr, povestlər və romanlarda aktuallıq kəsb edir. XX-XXI əsrlərin qovşağında Rusiya və Böyük Britaniyada müasir cərəyan olan ədəbi postmodernizmin ən yaxşı nümayəndələri də müzakirələrə qoşulmuşlar. Birincisi, bu istiqamətin nümayəndələri müasir reallığın təhlilinə tənqidi mövqedən yanaşır və bir qayda olaraq oturmuş estetik dəyərlərin tərəfdarlarına qarşı rəhmsiz olurlar. İkincisi, onlar mövcud reallığa qarşı açıq ironiya, çox vaxt isə ikrah hissilə yanaşırdılar.

O da nəzərə alınmışdır ki, XX əsrin sonuna aid və özünün ideoloji istiqamətinə görə nisbətən bütöv olan rus romanı qismən milli klassik ədəbiyyatın ən yaxşı nümunələrinə istiqamətlənmiş olmuşdur. F.M.Dostoyevski, L.N.Tolstoy, A.P.Çexov və başqalarının yaradıcılığında əks olunan insana inam və mənəvi dəyərlərin toxunulmazlığı çox güclü olmuşdur. İngilis ədəbiyyatındakı roman isə əksinə, fraqmentlərə, hissələrə parçalanmış və müəyyən dərəcədə qəribə və şaxələnmiş elmi, bədii və publisistik strukturların sintezi olmuşdur. Rus ədəbiyyatı ilə müqayisədə ingilis ədəbiyyatındakı janr arasındakı sərhədlərin itməsi Avropa tənqidçilərinin əsərlərin arxitektonikasını nizama salmaq cəhdlərini çətinləşdirirdi.

Müəyyən edilmişdir ki, belə nizamsızlıq və qeyri-müəyyənlik şəraitində Rusiya və Böyük Britaniyada eyni zamanda məişət, sevgi və ailə mövzuları ilə bağlı ideyaların aparıcıları çox vaxt gənclər olmuşlar. Belə ki, gənc nəsil tarixən sivil cəmiyyətdə siyasi mühitin özünəməxsus barometri olmuşdur. Eyni zamanda Rusiya və Böyük Britaniyada bu, vacib ideoloji və kulturoloji amillərdən biri olmuşdur. Ədəbi qəhrəmanların məişət və ailədə davranışlarının psixoloji motivlərindən birbaşa olaraq cəmiyyətdəki sosial vəziyyətlə bağlılıq yaradılır. Buna görə də tədqiqatın aktuallığı göz önündədir. Burada gənc və ya yeniyetmə nəslin ailə, məişət və cəmiyyətdə davranışının rolu və əhəmiyyəti göstərilir. Bundan əlavə bu mövzunun vacibliyi və aktuallığı, bir tərəfdən, gənclik hərəkətinin son zamanlar artan dinamikası, digər tərəfdən, çoxsaylı və müxtəlif ailə toqquşmalarına artan maraqla müəyyən edilir. Bu da seçdiyimiz problemin həm bədii, həm də elmi dərkinin üfurlərini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir.

Tədqiqatın obyektı. Dissertasiya işində əsas tədqiqat obyektı müasir rus və ingilis postmodernist yazıçıların əsərlərində məişət, sevgi və ailə mövzudur: L.Tolstaya, L.Petruşevskaya, V.Pelevin, A.Merdok, C.Barns,

C.Faulz və həmçinin Rusiya və Böyük Britaniyada bir sıra digər cərəyanlar və istiqamətlərin nümayəndələrinin əsərləridir. Qeyd olunan yazıçılar postmodernizmlə yanaşı, həm milli adət-ənənələr, həm də yeni, tipik postmodernist yazı üsullarını nəzərə alan qeyri-standart tematikanın hazırlanması sayəsində müəyyən şöhrət qazanmışlar.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın əsas predmeti əsasən məişət, sevgi və ailə mövzularında işləyən bəzi müasir rus və ingilis yazıçılarının əsərlərinin ədəbi-tənqidi təhlilidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, yaradıcılığı təhlil edilən postmodernist yazıçılar bu mövzuya fərqi qaydada yanaşmışlar. Rus yazıçıları ailə maraqlarını əsasən milli məişət və sosial mühitlə bağlı olan daha geniş problemlərlə əlaqələndirirdilər. Qarşılıqlı iddialar T.Tolstaya və L.Petruşevskayanın bir sıra hekayə və povestlərinin əsas süjet xəttini təşkil edir. Odur ki, məişət tez-tez hissələr üzərində üstünlüyə malik idi. Buna baxmayaraq, müasir rus yazıçılarının bəzi əsərlərində ailə müəyyən mənada sevgi üzərində mövcuddur. Müasir ingilis postmodernist yazıçıların əsərlərində ailəni adətən adi insani münasibətlər əvəz edir.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Əsərlərində məişət, sevgi və ailə mövzularını, həmçinin gənclər problemlərinin motivlərinə toxunan bir sıra ingilis postmodernist yazıçıların yaradıcılığı haqqında çox az ədəbiyyat mövcuddur. Daha sanballı monoqrafik nəşrlər arasında biz V.Kuritsın, V.Rudnev, V.Velış, A.Rubyaşkin, Y.Mineralov, M.Lipovetski, V.Slavetski və başqalarının əsərlərini göstərmişik. Məşhur əcnəbi alimlərin əsərləri də az əhəmiyyət daşıyır: J.Deleza, F.Quattari, J.Derrida.

Eyni zamanda o da müəyyən edilmişdir ki, bu mövzuda müqayisəli baxımdan xüsusi və sanballı əsərlər də mövcud deyildir. Yalnız ayrı-ayrı məqalələr vardır ki, onlarda da material dağınıq şəkildə olur. Buna görə də bu mövzunun gələcəkdə də tədqiq edilməsinə ehtiyac var.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiyanın əsas məqsədi tanınmış müasir rus və ingilis yazıçılarının əsərlərində məişət, sevgi və ailə mövzularının təhlilindən ibarətdir.

Qarşıya qoyulan məqsəd bir sıra vəzifələrin həll edilməsini nəzərdə tutur:

- rus, ingilis və daha geniş olaraq Avropa postmodernist təfəkkürün xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;
- dünya ədəbiyyatı və mədəniyyətində rus və ingilis postmodernist yazıçıları və ya qarışıq cərəyan və istiqamət nümayəndələrinin rolu və əhəmiyyətini qeyd etmək;

– məişət, sevgi və ailə mövzularının qavranılmasının çaralarını üzə çıxarmaq;

– ingilis yazıçıların ideologiyasını rus yazıçıları ilə müqayisə etmək və postmodernist üsullarına münasibətdə Böyük Britaniya tənqidində iki düşürgəni aydın göstərmək.

Tədqiqat metodu. Tədqiqatda tipoloji paralellər və ya əksinə, əsas problemlərin həllində stilistik ziddiyyətləri nəzərdə tutan müqayisəli tipoloji metoddan istifadə olunmuşdur. Bu metod əsərləri daha informativ formada müqayisə etməyə və müasir rus və ingilis ailəsini, məişət və cəmiyyətdə tədqiqatın mərkəzi problemi üzrə fərqləri üzə çıxarmağa imkan vermişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Bizi maraqlandıran problem üzrə mövcud tənqidi-monoqrafik ədəbiyyatda XX-XXI əsrlər qovşağında Rusiya və Avropada postmodernizmin əsas ədəbi-estetik və tarixi meyarları heç də dəqiq müəyyən edilməmişdir. Təhlil edilən problemin kifayət qədər işlənməməsi yeni elmi araşdırmalar üçün geniş imkanlar açır. Tədqiqatın nəzəri hissəsi dissertasiyanın başlığına çıxarılan problemlə sıx bağlıdır. Söhbət ailə və cəmiyyət probleminə prinsipial olaraq yeni baxışdan gedir. Birincisi, bu, yazıçıların seçilmiş əsərlərini son dərəcə dəqiq təhlilindən ibarətdir; ikincisi, fəsil-lərin bölmələri insanların ailə, məişət və cəmiyyətdə davranışlarının həm Rusiya, həm də Böyük Britaniyada daha dərinədən nəzərdən keçirilməsinə imkan verir. Tədqiqatın xüsusiyyətini nəzərə alaraq, İnternetdən tapılan daha az tanınmış materialların da təhlili aparılmışdır.

Beləliklə, bu, «canlı» və aktual mövzunun çoxsaylı tərəfləri özündə potensial olaraq tədqiqatın yeniliyini əks etdirir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Bu dissertasiya müəyyən dərəcədə müasir ədəbi istiqamətləri zənginləşdirir. Dissertasiya iki hissəyə – müasir rus və ingilis postmodernist nəsrinə bölündüyü üçün bir sıra əlamətləri verilən şərhlər ayrı-ayrılıqda fərdi nəzəri izah alır. Belə ki, rus ədəbi postmodernizmində ənənəvi xeyir və şər antonimiyası əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. İngilis postmodernizmi isə yeni nəzəri prinsiplərin və müvafiq olaraq nasirlərin bədii məharətinin həyata keçirilməsində vacib həlqə olmuşdur. Bu tədqiqat nəzər baxımdan rus və ingilis yazıçılarının əvvəllər reallaşdırılmayan yazı qaydalarının fəal işlənməsini tamamlayır. Bura postmodernizmin əsas postulatları – pastişa, intertekstuallıq, hipertekst, dilin universallığından imtina, müəllifin ölümü və s. aiddir. Tədqiqat işində bütün bunlar ətraflı işıqlandırılır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun əsas elmi müddəaları və nəticələri bu halda ailə və cəmiyyətlə bağlı tematikanı parlaq şəkildə ifadə edən müasir rus və ingilis

yazıçılarının yaradıcılığının öyrənilməsində istifadə oluna bilər. Onların əsərlərinin ali təhsil müəssisələrinin filologiya və tarix fakültələrində müvafiq mühazirə kurslarında öyrənilməsi, həmçinin XX əsr xarici və rus ədəbiyyatı üzrə dərslkilər və dərs vəsaitlərinin tərtib olunmasında istifadəsi təklif edilir.

Müdafiəyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

1. Rus və ingilis postmodernist yazıçıları fərdi konsepsiya, milli ədəbiyyatda ailə-məişət mövzusu ilə bağlı olan özəl ədəbi assosiasiyalar sistemi ilə fərqlənir. Postmodernizmin bədii sistemi heç də həmişə aydın və dəqiq olmamışdır, adətən onda da ziddiyyətlər olmuşdur. Lakin o, sözsüz ki, Rusiya və Böyük Britaniyada ailə münasibətləri haqqında ümumi təsəvvür vermişdir. Bu da rus və ingilis postmodernizminin özəlliyidir;

2. XX əsrin sonunda, yəni mədəni dövrlərin dəyişdiyi bir vaxtda L.Petruşevskaya və T.Tolstaya müxtəlif janrlara aid əsərlər yaradırlar. Hekayə və povestlərin kiçik həcmələrinə baxmayaraq, ailə tematikası onlarda geniş fəlsəfi məna kəsb edir. Bununla yanaşı, janr mənzərəsinin mürəkkəbliyi onların genetik təbiətini postmodernist dərk fenomeni ümumnəzəri kontekstində nəzərdən keçirməyə məcbur edir. Yəni milli anlayış və mentalitetlə sıx bağlı olan yeni ailə növü.

3. Rus və ingilis postmodernist ədəbiyyatında ailə, məişət və cəmiyyətdəki problemlərin həm ümumi, həm də fərqli cəhətləri vardır. Ona illər boyu sovet dövlətinin siyasiləşmiş quruluşu zorla rus yazıçılarını, bu hətta mümkün olmayan hallarda belə, qəhrəmanları ideal səviyyəyə yaxınlaşdırmağa məcbur etmişdir. İngilis postmodernizmi isə rus postmodernizmindən onunla fərqlənirdi ki, ayrı-ayrı prinsipləri müəyyən dərəcədə sistemləşdirmiş və qismən isə obyektiv təhlil etmişdir. Rus postmodernizmi isə öz növbəsində, demək olar, estetik əhəmiyyətdən məhrum olmuşdur. Bununla da ən yeni incəsənət və rus klassik ingilis ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrinin üzvi şəkildə sintezi yolu ilə həqiqi mənzərə yaranır;

4. Cəmiyyət və milli mentalitetin razılığı əsasında müəyyən edilən bəzi nəzəri qanunlar, sözsüz ki, L.Petruşevskaya, T.Tolstaya və V.Pelevinin hekayə və povestlərində məişət, sevgi və ailə tematikasında əks olunmuşdur. Bununla yanaşı, postmodernizmin ümumi qanunları A.Merdok, C.Barns, C.Faulz və digərlərinin əsərlərində aparıcı deyildir. Onların yaradıcılığı adətən subyektiv təəssüratların, fərdi obrazlar sistemi və ədəbi-tarixi assosiasiyaların çərçivəsinə salınmışdır.

Tədqiqatın aprobasiyası. Tədqiqat işinin əsas nəticələri haqqında mütəmadi olaraq Bakı Slavyan Universitetinin Dünya ədəbiyyatı kafedrasında, Uni-

versitet və Respublika Konfranslarında məruzələr edilmişdir. Bundan əlavə, tədqiqat işini nəticələri çap olunmuş yeddi məqalədə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, paraqraflara bölünmüş iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi 148 kompüter səhifəsindən ibarətdir.

İşin məzmunu

Tədqiqatın “Giriş” hissəsində dissertasiyanın mövzusunun aktuallığı şərtləndirilir, işin obyektı və predmeti müəyyənləşdirilir, əsas məqsədi və vəzifələri eləcə də işdə istifadə olunan metodlar, mənbələr müdafiəyə çıxarılan müddəalar təsvir edilir. Daha sonra tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti işin əsas müddələrinin aprobasiya olunması haqqında danışılır.

«*Müasir rus romanında məişət, sevgi və ailə mövzusu*» adlı birinci fəsilə biz seçimi üç daha tanınmış yazıçı L.Petruşevskaya, T.Tolstaya və V.Pelevinin yaradıcılığı üzərində saxladıq.

Lyudmila Petruşevskaya məhsuldar müasir nasirdir. Onun əsərlərində qadın taleyi – gənc yaşlarından başlayaraq fiziki qocalığa qədər bir dövrün özünəməxsus ensiklopediyasıdır. «Время ночь», «Приключения Веры», «История Клариссы», «Дочь Ксени», «Страна», «Кто ответит?», «Мистика», «Гигиена», «Песни восточных славян» və digər povest və hekayələri müxtəlif janrlarda yazılmışdır. Sadalanan bu əsərlər uğurlu şəkildə postmodernist yazı sxeminə uyğun gəlir. Onlardan bəzilərinin tənqidi təhlili zamanı ətraflı şəkildə göstərilmişdir ki, «alternativ» nəsr dövrünün başa çatması barədə danışmaq hələ tezdir.

Müəyyən edilmişdir ki, Lyudmila Petruşevskayanın sevgi və ailə haqqında povestləri və hekayələrindəki qəhrəmanların əksəriyyəti ilk növbədə yeni insani münasibətlər axtarışında olanlardır. Bəzən elə bir təəssürat yaranır ki, onların əsas məqsədləri, ümidləri və niyyətləri primitiv sadə və hətta vulqar təsir bağışlayır, lakin daha diqqətlə nəzərdən keçirdikdə bu, özünü aldatma olduğu üzə çıxır, belə ki, onlar həyatlarını öz ssenarilərinə uyğun qurmaq istəyirlər. Bu yol onunla mürəkkəbləşib ki, oxucu istəmədən «yox olan reallığı», başqalığın özünəməxsus mühitinin təsiri altına düşür. Bu da tədqiqatda təhlil edilən hekayələrin konseptual əsasını təşkil edir («Стена», «Два бога», «Юность» və digərləri).

Bu terminologiya ilə ümumən M.Lipovetski, A.Kuritsın, İ.Borisova kimi tanınmış müasir ədəbiyyatşünaslar, yazıçı-nasir B.Akunin, T.Tolstaya, A.Genis, D.Smironova və başqaları həmrəydir. Azərbaycanca bu nöqtəyi-

nəzəri F.Naciyeva dəstəkləyir. Onun mövqeyi dissertasiyanın birinci fəslində əks olunmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, «yox olan reallıq» işarəsi yazıçının bədii dünyagörüşünün elə bir hissəsinə çevrilir ki, bura ilk növbədə məişət, sevgi və ailə mövzusunda əsərlər düşür, bu əsərlərdə isə məlum səbəblərə görə daha çox gənc qəhrəmanlar olur.

Bununla yanaşı, məişət, sevgi və ailənin ən vacib və kəskin məsələlərinə toxunmaqla Petruşevskaya, qeyd olunan tənqidçilərin etiraflarına görə, sosial yönümlü yazıçıdır. Onun xarakterlərin tədqiqi üsulunda fantaziya, sənətkarın coşğunluğu və publisistin soyuqqanlılığı birləşir. Bizi maraqlandıran məsələlərdə yazıçının müstəqilliyi əldə edilən və ya proqram xarakterli əlamət deyildir. Buna görə də onun yaradıcılığında sosial sifarişin ştampları, demək olar, yoxdur. Buradan da şəxsiyyətin daxili sərbəstliyi qaynaqlanır. Əlbəttə, belə müstəqil vəziyyət onun qəhrəmanlarının davranışında da əks olunur. Müəyyən edilmişdir ki, bu, ruhun özünün tələbatıdır.

L.Petruşevskayanın hekayələrində baş qəhrəmanlar, bir qayda olaraq, bir vaxtlar SSRİ-də ailənin mənəvi kodeksi ilə müəyyən edilmiş ənənəvi qaydalarla çərçivəyə alınmamışdır. Elə bunda da onların təsvirinin orijinallığı gizlənməmişdir. İnsanlar gücləri və imkanları çatdığı qədər onlara hazırda rahat və münasib olan qaydada həyatlarını qurmağa çalışırlar. Onlar özlərini digər ehkamlar və ya etik qaydalarla yükləmək istəmirlər. Əlbəttə, bu fəsilə xüsusi olaraq qeyd edilmişdir ki, belə mövqə heç də həmişə istənilən nəticələr vermir. Müəllifin fikrincə, belə insanların seçimi adətən ekzistensial və tələsik olur. Lakin alternativ nəsrin ən yaxşı nümayəndələri və postmodernist təfəkkürün sənətkarı olan L.Petruşevskaya hazır reseptlər təklif etmir və personajları xrestomatik olaraq müsbət və mənfilərə bölmür. Onlar həyatı öz gözləri ilə görür və başqasının deyil, öz ağılları ilə yaşayırlar.

Nəzərdən keçirilən bəzi povestlər və hekayələr elə bu plan üzrə qurulmuşdur. Bunlar «Стена», «Шопен и Мендельсон», «Сети и ловушки», «Два бора» və digər əsərlərdir. Onların hamısı ailə, məişət və ya sevgi mövzusu ilə bağlıdır, lakin tərəfimizdən belə bir incəlik qeyd olunmuşdur: əgər müasir rus realist yazıçıların əksəriyyəti məişət və ya ailə, gənclik problemini istənilən rəkursda mənəvi ənənələrin tərkib hissəsi, aydın və şəffaf görülsə, Petruşevskayanın yaradıcılığında xarakterik postmodernist priyomlardan biri kimi biz paralogiyanı qeyd etdik ki, bu da ağıllı və məntiqli qəbul edilməyən məntiqsiz mülahizə anlamını verir. Bundan əlavə, yazıçı məişət, ailə və sevgi mövzusunda yeni və maraqlı nüanslar gətirmişdir. Məsələn, onun bəzi əsərlərinin qəhrəmanları şəxsiyyətlərini itiriblər, onların həyatı darıxdırıcı, monoton, bəzən isə ümitsizdir. O, keçmiş sovet realizmi ədəbiyyatının yalançı

sevincləri və hətta gənclik eyforiyasına qarşı bəsirətlə, amma bir qədər laqeydliklə qəhrəmanların mənəviyyatsız həyatını qoyur.

Sonra qeyd olunmuşdur ki, problem və tematika baxımından Petruşevskayanın imzası müasir rus postmodernist nəsrinin digər nümayəndəsi Tatyana Tolstayanın yaradıcılığına yaxındır. «Факир», «Круг», «Потери», «Милая Шура», «Река Оккервиль», «Сёстры», «Ночь», «Двое» və digər əsərlərin müəllifin L.Petruşevskaya, sözsüz ki, onun yaradıcılığının filoloji və lingvistik istiqaməti yaxınlaşdırır.

Hər bir istedadlı sənətkarın subyektiv meylləri var. Özünün yaradıcılıq proqramı haqqında Tatyana Tolstaya açıq şəkildə bəyan etmişdi. O yazırdı ki, ailə və məişətlə bağlı bütün əsərlərdə onu əsasən aralıda yaşayan insanlar maraqlandırmışdır. Bu, yazının məzlum və fəqirlərə, varlı sınıfların yan keçdikləri, onların yalvarışları və iniltələrinə kor qalan insanlara xüsusi diqqət olduğunu göstərirdi. T.Tolstayanın dediklərinə görə, belə personajlar özlərinə vacib heç nə əldə etmədən, lazım olanı görmədən həyatdan gedirlər. Lakin postmodernist yazının prinsiplərinə sadıq olan yazıçı nəinki təəssüf edir, hətta onların uzağı görə bilməmələrini qınayır. Onun sözlərinə görə, bu insanlar sanki başqasının bayramındadırlar, hədiyyə gözləyirlər, amma real hədiyyə isə həyatdır, bu həyat isə onlardan yan keçmişdir.

Bunun təsdiqi üçün biz T.Tolstayanın maraqlı hekayəsi olan «Милая Шура» hekayəsinin tənqidi təhlilinə diqqət ayırırdıq. Bunun əsasında bizə tipik Rusiya məişəti və onunla bağlı sevgi və ailə anlayışlarını daha aydın şəkildə nəzərdən keçirmək imkanı yaranmışdır. Hekayədə ilk növbədə bir-birini sevənlər arasında qeyri-normal sevgi münasibətləri ortalığa çıxarılıb. Daha dəqiq desək, fayda və eqosentrizm kimi hisslər tam çılpıqlığı ilə verilmişdir. Fikrimizcə, əsər həm də klassik və ümumqəbul edilmiş yazı normalarının pozulmasını göstərən bir nümunədir.

Fayda üzərində qurulan qarşılıqlı münasibətlər əsərdəki ailənin möhkəmliyi T.Tolstaya tərəfindən şübhə altına alınır. Lakin ilkin olaraq realizmin əsas qaydaları çərçivəsində olan mövzu (L.Petruşevskayanın bir sıra əsərlərində olduğu kimi) tezliklə tipik postmodernist əsərdə davamını tapır. Biz bu fenomeni onunla izah edirik ki, T.Tolstaya fəal şəkildə postmodernist oyununa qoşulur: məsələn, durmadan çalarlar dəyişir və ya rus postmodernizminin ustası V.Kuritsın demişkən, bu hekayədə bütün mümkün çalarlar çoxsaylı «göy qurşağı rənglərinə» çevrilir. Həqiqətən, yüngül kədər burada potensial insan xoşbəxtliyi haqqında fikirlərlə əvəz olunur, amma müəllifin fikrincə, buna real olaraq nail olmaq çətin ki mümkün olsun.

T.Tolstayanın digər «Ночь» hekayəsində ailə oxucuya qeyri-standart və qeyri-adi şəkildə təqdim edilir. Amma burada diqqət mərkəzində sevgi cütlüyü yox, ana və oğul münasibətləri durur. Oğulun yaşı artıq qırxı keçsə də formal olaraq ona böyük və sanballı insan rolu ayrılıb. Əslində isə qarşımızda «anasının ətəyinin» arxasında gizlənən, həddən artıq sadə və sadələvh oğulcığaz durur. Onun uşaq təxəyyülündə bərabər şəkildə iki dünya mövcuddur: əsl (Yerdəki) və kənar («çirkin, eybəcər»). Real dünya «böyük uşaq» üçün nağil obrazları, uşaq fantaziyaları ilə doludur. O, ətrafdakılara sadələvh baxışlarla baxır. Bu baxışlarda heç vaxt yerinə yetməyəcək sevinc və xoşbəxtlik gözləntiləri var.

Müəllif ironiyası onunla güclənir ki, bu düşüncəsiz uşaq adətən aqressiya göstərir. Onun ətrafdakılara reaksiyası həmişə qeyri-adekvat olur. Belə ki, vəhşi və özbaşına «mama uşağı» nümunəsində yazıçının əlinə real imkan düşür göstərsin ki, ailə münasibətlərində Ana oğulun iki dünya arasında körpü rolunu oynayır. T.Tolstayanın ifadəsi ilə desək, ana təhlükəli dünyanın «cəngəlliklərində» losman, bələdəçidir. Bununla biz sübut etməyə çalışdıq ki, T.Tolstaya tərəfindən təqdim edilən ailə mövzusu özünün daxili mövcudluğu ilə aydın şəkildə «cığır» motivinin dominantlıq təşkil etdiyini göstərmişdir. Postmodernist mətnə bu elə bu cür də işlənib. Yerdəki cığır kosmosdakı Kəhkəşanla müqayisə olunur. Bu yol gecənin qaranlığında oğulun yolunu işıqlandırır və ona istiqamət göstərir, çünki yalnız ana gizlin cığırnları tanıyır.

Amma bu mövzu ilə bağlı Tatyana Tolstayanın ən geniş yayılmış əsəri «Кысь» romanıdır. Bizim bu əsərdən yan keçməməyimizin bir neçə səbəbi var. Birincisi, romanda müəllif ironiyası ən yüksək həddə çatır. İkinci, romanda əsər ümumən postmodernizmin əsas tələblərinə uyğundur. Üçüncü, burada olan siyasət və ideologiya müasir ailənin maraqlarına toxunmaya bilməz.

Bir çox tənqidçilərin etirafına görə, «Кысь» romanı postapokaliptik antiutopiyaadır. Müəllif düşüncəsinə görə, apokalipsis yeni dünyaya özü ilə bitkilər, sonra heyvanlar və nəhayət insanların mutasiyasını gətirib. Kütlədə əvvəlki mədəniyyət yox olub və yalnız partlayışa qədər yaşayanlar («əvvəlkilər» adlandırılanlar) onu qoruyub saxlayırlar. Qeyd etmək maraqlı olardı ki, baş verənlərin fantastik xarakterinə baxmayaraq, real tarix ikinci plana keçmir.

Özəl məişət problemlərinə diqqətdən fərqli olaraq onun həmkarları, böyük əks-səda doğurmuş «Кысь» romanının müəllifi siyasət və ideologiyaya daha çox üstünlük verir. Belə ki, o, nüvə müharibəsindən sonra Rusiya ilə nə baş verəcəyini əvvəlcədən deyir. Halbuki, oxucu qarşısında birbaşa mənada siyasi roman yox, ədəbi allyuziyalar, reminissensiyalar, ironiya və kinayə dolu əsər durur. Buna görə, fikrimizcə, bu əsər ötən illərin nəsillərinə qarşı novator

tələbləri irəli sürülən əsərlərin müəllifləri olan Rusiya ailələrinin maraqlarına daha yaxındır.

Dissertasiyanın birinci fəslə rus postmodernist nəsrinin parlaq nümayəndəsi Viktor Pelevinin yaradıcılığı ilə bitir. Onun tanınmış əsərləri arasında («Синий фонарь», «Жизнь насекомых», «Чапаев и Пустота», «Generation П») biz «Омон Ра» romanını təhlil etdik. Qeyd olunmuşdur ki, bu əsərdə paradoksal şəkildə zaman və məkan və bərabər qaydada realizm və postmodernizm əlamətləri birləşmişdir. Bütün hadisələr gənc bir oğlanın adından verilir. Əsər də elə onun adını daşıyır. Bundan əlavə, onun həyat və yaradıcılığının əsas mərhələləri də göstərilmişdir.

Romanda Günəş tanrısı Ra adını özünə təxəllüs seçən Omon Krivomazov adlı gənc bir oğlanın macəralarından bəhs edir. Uşaq vaxtlarından etirabən o, bütün gəncliyi boyu səma haqqında fikirlərlə yaşayıb və səma ona dogma və yaxın olub. Yazıçı davamlı olaraq gənc oğlanı şüuraltı yüksəlişli və enişli labirintlərlə aparır. Kosmonavtikaya apararı yol mürəkkəb və keşməkeşlidir. Bu romanın təhlili zamanı biz daim iki mövqedən çıxış etmişik: bir tərəfdən, diqqəti ailə-məişət mövzusunə yönəltmək lazımdır; digər tərəfdən, postmodernizmin yuxarıda deyilən prinsiplərinə riayət etmək lazımdır. Belə ki, qeyd olunmuşdur ki, tematika baxımından əsas qəhrəman mütəmadi olaraq «yerdən üzülür». Onun kosmik arzuları ağırlı yuxular və «yüngül dəlilləşmə» vəziyyəti ilə kəsilir. Tezliklə o, zaman və məkandan kənardə havadan asılı vəziyyətdə qalır. Tənqidçilərin L.Petruşevskaya, V.Pelevinin yaradıcılığında başqalaşmanın əksi adlandırdığı həmin xarakterik hissə bu romanda absurd səviyyəyə çatdırılır. Qəhrəmanın həyatı iki ölçüdə keçir: Yerdə və Kosmosda. Birincisində onu uşaqlıq arzuları sevindirməyə davam edir. Lakin rəhbərlik onu sevindirici arzuların qoparıb fəni dünyaya gətirir, buna görə də sovet ierarxiyə nərdivanı bu güclü təşkilatda heç də stabil deyildi.

«Омон Ра» romanının materialları əsasında biz belə bir qənaətə gəldik ki, rus postmodernist ədəbiyyatında insanlar arasındakı ədalətsizliklə bağlı ən ümumi məsələləri yazıçılar adətən adi, gündəlik müstəviyə çıxarırlar. Etiraf etmək lazımdır ki, Petruşevskaya, Tolstaya və Pelevin, bədii priyomların və bərabər şəkildə azaldılmış estetik zövqlərin ümumiliyinə baxmayaraq, sosial proseslərin təsvirinə müxtəlif cür yanaşırlar. L.Petruşevskaya lokal əhəmiyyətli hadisələri nəzərdən keçirir. T.Tolstayanı daha çox nəinki insanların sevgi və ailə məsələlərinə, həmçinin iki yüzilliyin qovşağında klassik ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənət irsinə münasibəti maraqlandırır. V.Pelevin postmodernist mövqeyindən çox vaxt əsas kimi dövlət quruculuğu və ideologiyasının

global strukturlarını, mənəvi və əxlaqi prinsipləri götürür və özəl münasibətləri onlara uyğunlaşdırır.

«*Müasir ingilis romanında mənəvi münaqişələr*» adlı ikinci fəsil iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə xüsusi diqqət ingilis ekzistensializmində ailə və cəmiyyət məsələlərinə yönəlmişdir. Qeyd edilmişdir ki, ədəbiyyat, mədəniyyət və incəsənətdə bu istiqamətin özünəməxsus qolları olmuşdur. Bunlardan biri 1960-cı illərin sonu 1970-ci illərin əvvəllərində «yeni dalğa»nın nümayəndələri oldular. Sıxıntı, tənhalıq və nostalgiya kimi ekzistensial motivlərə baxmayaraq, burada adətən yeni dövrün şərtləri sezilir, İngiltərədə sosial mühitin idealları və məna axtarışlarından narazılıq səsləri eşidilirdi. Sonuncu ingilis nəsr üçün qərribə olan realizm və ekzistensializm qarışıqının artıq aydın əlaməti idi. Lakin artıq 1970-ci illərin ortalarında incəsənətdə vəziyyətdə bir qədər stabilləşdi, buna baxmayaraq, səmt mənfi tərəfə yönəldi. Müasir ekzistensial ingilis romanı bəzi oxşar əlamətlərə, həm də səciyyəvi fərqlərə malikdir. İlk növbədə bu, millətin mentallığına aiddir.

İngilis ekzistensializmi nümayəndələrindən bu hissədə biz Ayris Merdokun yaradıcılığını nəzərdən keçirmişik. O, «Под сетью», «Чёрный принц», «Море, море», «Единорог», «Машина святой и нечестивой любви», «Бегство от волшебника», «Замок на песке», «Итальянская девушка», «Алое и зелёное», «Сон Бруно», «Дитя слова», «Ученик философа» və digər əsərlərin müəllifidir.

Adı çəkilən əsərlər arasında biz öz seçimimizi «Чёрный принц» romanında saxladıq. Ailə və məişət problemləri ilə bağlı roman olaraq burada sevgi və ailə mövzusu mərkəzi yer tutur. Bundan əlavə, A.Merdok ekzistensial mövqedən maksimum dərəcədə bir vaxtlar «hiddətlənmiş gənclər» hərəkatının davamçısı olan Ceyms Bolduin tərəfindən ifadə edilən ideyaya yaxınlaşmağa müvəffəq oldu.

Əsərdə əsas diqqət iki qəhrəmana – Bredli Pirson və Arnold Baffinə yönəlmişdir. Onların hər ikisi özlərini incəsənət adamı hesab edir, lakin mənəviyyətli gənclərə xas olan oturuşmuş ideyanın olmaması birincisini «hər işdən kənar qalan insan», digərini isə incəsənətin təqlidçisi edir. Həqiqi maraqların olmaması onların möhkəm olmayan niğahlarını tədricən, lakin durmadan silkələməyə başlayır. Etik istəklərin darlığı mənəvi əzablara gətirib çıxarır. Ər-arvad bayağılığa və meşşanlığa yuvarlanırlar və son nəticədə cinayətə əl atırlar.

Lakin ailələrindəki xoşagəlməzliklər onların incəsənətlə bağlı məsələlərdə bir-birlərini acılamasından elə də qorxulu deyil. İncəsənətdən isə nəinki A.Merdok, hətta digər progressiv ingilis postmodernist yazıçıları imtina etməyiblər. Belə ki, Bredli Pirson və Arnold Baffin yazıçı və onun nəşiri

olduqları üçün adi məntiqə görə, münaqişəyə işguzar əlaqələr və dostluq münasibətlərindən başqa, sonrakı nəşr üçün lazımi materialın seçimi də daxil olur. Müəllif və nəşir bu məsələdə müxtəlif tərəflərə çəkilmiş olurlar. İnformasiya seçimində elə çox düşünməyən Arnold adətən həyatdan necə gəldi götürülmüş təfərrüatlardan istifadə edirdi.

Bu böyük həcmli romanın bütün hissələrini təhlil edərək biz belə qənaətə gəldik ki, A.Merdok məhz ailə və cəmiyyətlə bağlı materialda daim aktual olmuş incəsənətin korlanması mövzusunə toxunmuş və həqiqi dəyərlərin yalançılarla əvəz edilməsini göstərmişdir. C.Bolduinin əsərlərində ingilisdilli cəmiyyətin intellektual elitasından olan gənc oğlanın istedadı pulun təzyiqi altında uğurlu iş səviyyəsinə çatmaq iqtidarında deyildir; «Черный принц» romanında iki ədəbiyyatşünasın mübahisəsi müasir ingilis yaradıcı gənclərin məsuliyyətli həyatı seçimə keçir. Bunun mərkəzində isə müasir incəsənətdə meyarların fərqləndirilməsi məsələsi durur.

İki gəncin müzakirəsi zamanı onların mövqeləri dəqiq göstərilmişdir. Belə ki, nəşir Baffin konyukturaçı jurnalist, siyasətbaz redaktor, təmtəraqlı və mübaliğəli ibarələri sevən, ədəbiyyatda təsadüfi adamdır. Onun ilham mənbəyi yoxdur. O sanki bir robot kimi hərəkət edir, lakin eyni zamanda özünü böyük və peşəkar yazıçı kimi hiss etməkdə davam edir. A.Merdokun qeyd etdiyi kimi, bəzi səciyyəvi etirafları ilə o özünü tam ifşa edirdi və müəllifin yerində etdiyi qeydinə görə, o yazıçı ola bilmir. Bununla müəllif növbəti ədəbi obrazı nəşir prototipi qismində quru soxulcan, bəxtəvər və bacarıqlı təqlidçi kimi damğaladı.

Göstərilən əsərlər arasında sırf ailə məişətli xarakterli olan «Под сетью» romanını qeyd etmək olar. Səciyyəvi haldır ki, məhz bu əsər ingilis ədəbiyyatına «hiddətlənmiş gənclər»in fəlsəfi əsasda dəyişmiş ideologiyası qismində daxil olmuşdur. Bu gənclərin baxışlarına tədricən populyarlaşan postmodernizm nəzəriyyəsi əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Romanda söhbət gənc oğlan Ceyk Doanqyunun dramtik həyatındakı hadisələrdən bəhs edilir. O, yaradıcılıqda öz yerinin axtarışına çıxmışdır. Baş qəhrəmanın özünün kiçik dünyası vardır ki, bu dünya tezliklə ondan asılı olmayan vəziyyət səbəbindən dağılır. Qəhrəmanın əzablı yolu aydın və dəqiq müəyyən edilmişdir. Daha doğrusu, onun özünün yolu vardır və əgər o bu yolla getməsə, bu yolla heç kim getməyəcək.

Nəhayət, ailə mövzusu ilə bağlı A.Merdokun daha bir maraqlı əsəri vardır. Bu, «Алое и зеленое» romanıdır. «Алый» sözü altında sevgi oxları (Amurun oxları), «зеленый» isə 1915-ci ildən milli müqəddaratını təyin etmə uğrunda ingilis və almanlara qarşı vuruşmuş irlandların berrəngli beretləri

nəzərdə tutulur. Lakin iki antoqonik başlanğıc iki gənc - Endryu Çeys Uaytı və onun qohumu Pat Dyumeylə bağlıdır. Elə ilk səhifələrdən xarakter və temperamentinə görə tam bir-birinin əks olan gənclərin portreti yaradılır. Onlardan biri sevgi işlərində ləng və döyüşdə hazırlıqlı, çətinliklər qarşısında qərarlı və tez təslim olandır. O biri isə onun tam əksidir. Müəllif Patın qadınlara qarşı nifrəti olduğunu göstərir, amma qeyd edir ki, onu mənəvi deqradasiyadan patriotizm hissləri xilas edir. O, müqavimətçilər dəstəsinə qoşulur və vətənin ən yaxşı ideallarına sadıq qalır. Romanın finalında göstərilir ki, növbəti dəfə ağciyərlik edən Endryu hərbi sirri açmaması üçün əlləri bağlı evin zirzəmisinə atılır. Pat isə zabit borcuna – kişi sözünə və şərəfinə sadıq qalır. Bu aspektə A.Merdok xüsusi vurğu edib. Beləliklə, «Алое и зеленое» romanı gənc nəslin həyatında iki vacib tərəfi üzə çıxartdı: gənclərin sevgiyə münasibəti və vətəndaş hissləri. Əsər elə şəxsiyyətin bu hisslərinin qovşağında qurulmuşdur.

«*İngilis postmodernist yazıçılarının yaradıcılığında gənclər obrazı*» adlı **ikinci hissədə** tanınmış söz sənətkarlarının adları çəkilir: İvlin Vo, Sten Barstou, Qvin Qriffin, Frensis Kinq, Alan Sillitou, Qvin Tomas, Dilan Tomas, Uilyam Trevor, Lorens Darrell, Coys Keri, Bill Nouton və başqaları. D.Barns, P.Akroyd, E.Pauell və C.Faulzun əsərləri isə tənqidi təhlilin obyektinə olmuşdur.

Bu siyahıdakı birinci yazıçı haqlı olaraq Böyük Britaniyanın müasir ədəbiyyatında postmodernist cərəyanının ən parlaq yazıçılarından biri hesab edilir. Hazırda o, dünyada tanınmış on romanın müəllifidir. Onlar arasında ən çox «До того, как мы встретились» (1982 г.), «Попугай Флобера» (1985 г.), «История мира в 10 ½ главах» (1989 г.), «Как всё было» (1991 г.), «Англия, Англия» (1998 г.), «Любовь и тому подобное» (2001 г.) və digərləri xüsusilə populyardır. C.Barns iki dəfə Buker və Fransanın bir sıra ədəbi mükafatlarının laureatıdır.

«Yeni dalğa»nın nümayəndəsi olmasını o özü açıq şəkildə demişdir. Dissertasiyada onun «Всемирная литература» jurnalına verdiyi müsahibə göstərilmişdir. Burada o, özünün postmodernist adlandırılmasına etiraz etməyib, lakin bununla yanaşı qeyd edirdi: «... modernist ədəbiyyatın dahi sənətkarları (Coysdan Bulqakova qədər), növbəti nəsillə də yoxdur (Nabokovdan Bekketə qədər), bu o demək deyildir ki, biz post-postmodernizm haqqında danışmayılıq? Müsahibələrin birində məni pre-postmodernist adlandırdılar və o vaxtdan mən bu adı doğrultmağa çalışıram. Mən «mən» sözünü xoşlamıram:

bu, adətən sizin iradəniniz əleyhinə olaraq öyrəndiyiniz bir şeydir; roman isə əlinizdə tutduğunuz və daim ona münasibətinizin dəyişdiyi canlı materiyadır»².

Görünür, bu etirafında C.Barns haqlıdır. Hər hansı üstün cərəyanla bağlı, illər ərzində proqram halına düşmüş qüsursuz həqiqətlər və ya qaydalar toplusu yaratmış tendensiya XX-XXI qovşağında əvvəlki əhəmiyyətini və aktuallığını itirmişdir. Bu, müasir ingilis postmodernist ədəbiyyatına toxunmaya bilməzdi.

Lakin Böyük Britaniyada postmodernizmin ən görkəmli nümayəndəsi Con Faulzdur. Tənqidçilər haqlı olaraq onu söz sehrbazı, dahi mistifikasiyaçı adlandırırlar. Onun «Коллекционер» (1963), «Волхв» (1966, 1977), «Подруга французского лейтенанта» (1969), «Дэниел Мартин» (1977), «Мантисса» (1982), «Каприз» (1985) romanları, «Башня из черного дерева» (1974) povestlər və hekayələr toplusu, şeirlər toplusu (1973), «Аристос» (1964, 1980) aforizmlər kitabı və digər əsərləri bütün dünyada məşhurluq qazanmışdır.

Tərəfimizdən onun bir neçə əsəri təhlil edilmişdir: bunlar «Коллекционер», «Волхв» və «Мантисса» əsərləridir. Lakin əsas diqqət «Подруга французского лейтенанта» əsərinə yönəldilmişdir, çünki, fikrimizcə, bu əsər əsl gənclik romanıdır. O elə ilk sətirlərdən bizi ailə, şəxsi münasibətlər mühitinə salır. Qəhrəmanın nişanlısı, Faulzun ideologiyası üçün əhəmiyyətli olan Frimen (ingilis dilindən tərcümədə «azad insan» deməkdir) soyadlı varlı London kommersantının qızı Ernestina Smitsonlar adlı aristokratlarla qohum olmaq istəyir. Bu qız müəyyən yaxşı cəhətlərə malikdir (göyçəkdir, canlı xarakteri var, gələcək yaxınlıq Çarlza xoş narahatlıq bəxş edir, buna görə də demək olmaz ki, o, fayda naminə nigaha daxil olur). Ernestinaya evlənmək təklif edərkən Çarlz səmimi olaraq inanır ki, onu sevir, lakin müəllif tezliklə qəhrəmanın özünü aldatdığını göstərir və bunun kişi üçün təbii olan istəklərin romantikləşməsi olduğunu üzə çıxarır.

Uğursuz ailənin yaranması ilə yanaşı təbii bir sual da ortaya çıxır: niyə müasir problemlərə fəvqəladə həssas olan C.Faulz romandakı hadisələri 100 il geriyə, İngiltərənin çariça Viktoriya dövrünə atır? İstehlakçı cəmiyyətində yaşayan müasir ingilis ailə nüfuzunu, sakitliyi, dincliyi və səxavətə üstünlük verən onun uzaq babalarının problemlərindən çox uzaq deyildimi? Lakin yazıçı üçün bu suala cavab aydın idi. Onun anlayışında çariça Viktoriya dövrünün İngiltərəsi onun müasiri olduğu Böyük Britaniyaya çox yaxındır. Əgər mənəvi-əxlaqi dəyərlər üzərində qurulan bir ictimai sistemin məğzinə dərinəndə varsaq, belə halda biz heç zaman digərini anlaya bilməməklə risk edirik. Bundan əlavə,

² Nömrələmə dissertasiyanın əsas mətni üzrə qoyulmuşdur.

Faulz çarıça Viktoriya dövrünün aparıcı insanların vəziyyəti ilə XX əsr ziyalılarındakı böhranlı şüur arasında birbaşa paralel görür. Təsadüf deyildir ki, o, romandakı hadisələrin gedişatını kraliça Viktoriyanın çarlıq dövrünün başlanğıc dövrünə deyil, altmışıncı illərə aid edir. Həmin vaxt Darvinin təkamül nəzəriyyəsinin və digər təbiyyat kəşflərinin təsiri altında dünya haqqında təsəvvürlər sürətlə dəyişməyə başlamışdı.

Nəticədə aparılan araşdırmadan irəli gələn yekunlar və ümumiləşdirmələr verilmişdir:

1. Ailə və cəmiyyətin müasir rus və ingilis ədəbiyyatında rolu;
2. Rəsonal-realist əsaslarla yaradılan müasir rus ailəsinin dünyası;
3. L.Petruşevskaya, T.Tolstaya və V.Pelevinin yaradıcılığında ailə, məişət mövzusu: müqayisəli təhlil;
4. Ayris Merdokun «Черный принц», «Под сетью», «Алое и зеленое» romanlarında ingilis ekzistensializminin xüsusiyyəti;
5. D.Barnsın, P.Akroydun və E.Pauellin əsərlərində postmodernist təfəkkürünün məğzi;
6. Mistika və sehrli realizm Con Faulzun «Подруга французского лейтенанта» ailə-məişət romanının aparıcı əlamətləri kimi.

Dissertasiyanın əsas müddəaları öz əksini müəllifin aşağıdakı məqalələrində əks olunmuşdur:

1. Мифология и современность в трактовке Дж.Фаулза и У.Голдинга // Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi xəbərləri. Bakı: ADU, №3, 2008, s.256-263.
2. Особенности английского экзистенциализма в творчестве У.Голдинга // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr toplusu. Bakı: Mütərcim, 2008, №3, s. 277-282.
3. Проблема свободы выбора в современном английском романе // Молодой ученый. Ежемесячный научный журнал. Чита: 2009, с. 106-109.
4. Снобизм и эгоизм как два полюса зла в среде современной английской молодежи // Azərbaycan Dillər Universitetinin Elmi xəbərləri. Bakı: ADU, №2, 2010, с. 214-219.
5. Феномен «рассерженной молодежи» в современной английской литературе // Диалог языков и культур СНГ и ШОС в XIX веке.

Сборник материалов VI международного форума. Баку, 8-11 ноября, 2010 г. М.: МГЛУ, 2011, с. 139-144.

6. Особенности русского литературного постмодернизма / Bakı Avrasiya Universiteti Qloballaşma şəraitində humanitar elmlərin aktual problemləri mövzusunda keçirilmiş Respublika elmi-praktik konfransı. Bakı, 2011, с. 347-348.
7. Симбиоз реализма и постмодернизма в литературе Великобритании XX века // Хабарши Вестник Казахского национального университета имени Аль – Фараби. Серия филологическая, №3 (133). Алматы: 2011, с. 208-212.

**The problem of family and society in up-date
Russian and English literature**

SUMMARY

The dissertation is devoted to the problems of family and society in up-date Russian and English literature.

The dissertation consists of an introduction, two chapters, a conclusion and a list of used sources.

The introduction deals with the urgency of the topic, object and subject of the work, its aim and tasks, sources of the research, scientific novelty, theoretical and practical significance as these risen to defense.

The first chapter is entitled “The theme of life, love and family in modern Russian novel”. The names of three famous writers as L. Petrushevskaya, T.Tolstaya and V.Pepelin are given here. The author reveals their attitude towards the given problem in their stories and novels.

The second chapter is entitled “Moral conflicts in modern English novel”. Such famous writers as A. Merdok, j. Barns and J. Faulz are and their works described here. The similarity and difference of Russian and English novels concerning this theme is clearly shown in the investigation.

The conclusion includes basic results of research.

Çapa imzalanıb: 21. 05. 2013
Format: 60× 84 1/6Tiraj

“POLİQRAF-2009”
MMC-də çap olunub